

думці, намагався вплинути на політичну свідомість росіян у площині українських національних проблем.

Напередодні та з початком першої світової війни, коли шовіністичні кола Росії посилили наступ на український національний рух як синонім українського сепаратизму, саме на сторінках зазначеного часопису з'явилася редакційна стаття, яка висловлювала позицію української національно-демократичної інтелігенції щодо даної проблеми. "В ідеалах українців і у практичних постулатах українського суспільства, – говорилося в ній, – національний розвиток тієї частини українського народу, що увійшла в склад Росії, завжди розглядався в межах останньої і в тісному союзі з народами, що її заселяють" [3, с. 4]. При цьому висловлювалися сподівання, що "свідомість російського суспільства" зрозуміє і сприйме "потреби инородців, що живуть у державі".

Проте і надалі український рух сприймався російськими колами з підозрою, через призму *таємної змови* проти росіян. Загроза *українського сепаратизму* була використана російським урядом для загального ігнорування прав народів, що входили до складу імперії. За цих умов більшовики вирішили перебрати ініціативу у вирішенні національного питання у свої руки. Проголошуються програмні гасла про право націй на самовизначення, "автономія для всіх частин" як "план устрою демократичної держави" [9, с. 231]. Національне питання стає тією *козирною картою*, за допомогою якої більшовики намагаються перехопити ініціативу у Тимчасового уряду в боротьбі за маси. Звичайно ж, враховувалися і домагання українських політичних партій, а потім і Центральної ради, права на широку автономію і федеративний устрій російської держави. Відтак, у тексті резолюції з національного питання VII Всеросійської конференції РСДРП (б) (квітень 1917) був пункт, який у подальшій політичній боротьбі з Тимчасовим урядом відіграв вирішальну роль. У ньому проголошувалася вимога "за всіма націями, що входять до складу Росії, визнати право на вільне відокремлення й на утворення самостійної держави" [16, с. 433]. У цьому ж контексті правомірно розглядати й підтримку більшовиками українських домагань на автономію в червні 1917 р. у зв'язку з проголошенням Центральною радою І Універсалу.

Незалежно від справжніх стратегічних розрахунків більшовиків, така позиція головного політичного опонента Тимчасового уряду на зазначеному етапі була суттєвою підтримкою українського національного руху. Слід також зауважити, що більшовицька партія в той час була єдиною партією в усьому політичному спектрі Росії, яка публічно виступила на підтримку вимог українських націонал-демократів.

Узагальнюючи неоднозначні, часом суперечливі, а то й взаємовиключні тенденції щодо проблеми стосунків українського національного руху з демократичними структурами російського суспільства, доходимо висновків:

- по-перше, співпраця з російським загальнодемократичним рухом сприяла тому, що *українське питання* у конституційний період між 1905–1917 рр. набуло широкого громадського звучання на всеросійській політичній арені. Воно стало однією із провідних тем дискусій на сторінках ліберальної, демократичної преси, стало темою дебатів у російських Державних Думах. Офіційно були скасовані колишні державні заборони щодо відкритого обговорення національного питання в Російській імперії.

- по-друге, чітко простежується неконсолідованість, неузгодженість позицій в українській суспільно-політичній думці початку ХХ ст. Особливо це стосується тієї частини української політичної еліти, яка тяжіла до соціалістичної моделі перевлаштування суспільства. Вона стояла перед дилемою: чи наблизити час триумфу соціальної справедливості, поступаючись своїми національними інтересами, чи, навпаки, працювати на користь національного відродження, наражаючись на конфлікт із загальноросійськими партіями соціалістичного та ліберально-демократичного спрямування. У зазначений період дану дилему так і не було вирішено.

1. Бачинський Ю. Україна irredenta. – К., 2003. 2. Видавничка справа в Росії (1911 р.) // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Док. і мат. : У 2 ч. / За ред. В.Ф. Панібудьласка. – К., 1997. – Ч. 1. 3. Война и украинцы // Украинская жизнь. – 1914. – № 7. 4. Грінченко Б. Листи з України Наддніпрянської // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. 5. Грушевський М. Освобождение России и украинский вопрос. – С.Пб., 1907. 6. Драгоманов М. Листи на Наддніпрянську Україну // Грінченко Б. – Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу. – К., 1994. 7. Кистяковський Б.А. (Українець). К вопросу о самостоятельной украинской культуре // Русская мысль. – 1911. – № 32. 8. Ленін В.І. Віхвіці і націоналізм // Повне збір. тв. : У 50 т. – Т. 23. 9. Ленін В.І. С.Г.Шаумяну. 6 грудня 1913 р. // Там само. – Т. 48. 10. Міхновський М. Українська народна партія і національне питання // Національні процеси в Україні... – Ч. 1. 11. Платформа Української радикальної партії // Українські політичні партії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Програмові і довідкові матеріали. – К., 1993. 12. Програма Російської соціал-демократичної робітничої партії, прийнята на II з'їзді партії (липень-серпень 1903 р.) // Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – К., 1978. – Т. 1. 13. Програма Революційної української партії // Національні процеси в Україні... – Ч. 1. 14. Програма Української народної партії // Збірник програм українських політичних партій початку ХХ століття. – Тернопіль, 1991. 15. Про скасування обмежень малоруського друкованого слова // Історія України : У 2 ч. / Упор. С.М. Кляпчук, Б.І. Білик, Ю.А. Горбань та ін. – К., 1996. 16. Резолюція VII Всеросійської конференції РСДРП(б) (квітень 1917 р.) // КПРС в резолюціях... – Т. 1. 17. Хейман С. Кістяківський: Боротьба за національні та конституційні права в останні роки царату / Пер. з англ. – К., 2000.

Надійшла до редколегії 10.02.05

Н. Городня канд.іст.наук

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ФАКТОРИ ПОРАЗКИ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВНОСТІ 1917–1920 РР.: КРИТИЧНИЙ АНАЛІЗ

На основі аналізу місця української національної державності в повоєнному світі досліджено фактори, що обумовили її поразку. Встановлено, що політика великих держав щодо УНР визначалася як їхніми національними інтересами, так і внутрішніми характеристиками українського національного руху, що вплинули на її формування.

The reasons of Ukrainian National Statehood failure are researched on the ground of UNR position in post-war world (1919-1920). It's determined that the great countries' policy towards Ukraine was caused with both their national interests and intrinsic features of Ukrainian National movement.

Вивчаючи причини поразки української національної державності 1917–1919 рр., історики акцентують на значному, навіть вирішальному впливі на неї зовнішніх чинників. Крім експансії Радянської Росії велике значення приділяється політиці великих держав – Франції, Великої Бри-

танії, США, які вийшли переможницями зі світової війни, та новоутворених прикордонних з Україною держав – Польщі, Румунії, Чехо-Словакії, що діяли за їх підтримки.

Значна частина вітчизняних дослідників оцінює політику держав Антанти як *антиукраїнську* та розглядає

несприятливі зовнішні фактори як основну причину поразки української національної революції [6, с. 169; 5, с. 190–191, 195–197]. У своїх висновках вони солідаризуються з оцінкою С. Петлюри: "ми потерпіли велику невдачу... головно через нашу ізольованість од світу і ту блокаду, в яку кинула нас Антанта... А провадити боротьбу при таких обставинах та ще творити при цьому державу абсолютно не можна..." [8, с. 206].

Так, М. Держалюк основну відповідальність за занепад української державності покладає на невизнання її Францією та Англією, які віддавали перевагу інтересам єдиної Росії, все одно – монархічної чи більшовицької. На його думку, в основу визначення майбутнього націй Східної Європи лягли їх дискримінаційні критерії, що базувалися на поділі усіх народів на історичні й неісторичні, що найбільше вдарило по українській нації [5, с.174–175]. Крім того, автор приходиться до висновку, що політика країн Антанти і Радянської Росії в українському питанні хоч і здійснювалася різними методами, все ж була спрямована на досягнення однакової мети – загарбати й поділити українські землі. Тож Антанта виявилася потенційною союзницею більшовицької Росії в руйнації української державності. Причому примирення цих сил значною мірою відбувалося на антиукраїнському ґрунті [5, с. 216–217].

Натомість представники консервативного напрямку зарубіжної української історіографії [9, 11] бачили причини краху української національної державності передусім у внутрішніх проблемах українського національного руху.

Так, І. Лисяк-Рудницький писав, що зовнішні фактори, тобто складне міжнародне становище, мали важливе, але другорядне значення для формування й занепаду державності України. Аналізуючи причини поразки української національної державності, дослідник дійшов висновку про необхідність відмовитися від легенди про безчисленні полчища ворогів, що зруйнували українську державу. "Совітська експансія здібна була поширитися тільки на ті країни, що їх власне безголов'я робило з них легку здобич. Якщо могли зберегти незалежність Фінляндія, мініатюрні балтійські республіки, розташовані перед воротами Петрограду, то чи не повинна була встояти кількадесятимільйонна Україна, з її велетенськими ресурсами?" [9, с. 59]. Причини невдачі, наголошував він, треба шукати насамперед, у внутрішньому стані самого громадянства України. Цю думку підтримує сучасний український історик О. Павлюк, який підкреслює, що Радянська Росія також перебувала в несприятливих міжнародних умовах, але, незважаючи на це, змогла відстояти свою державність [12, с. 390].

На нашу думку, у жодному разі не можна відкидати зовнішні чинники становлення української державності, особливо в роки світової війни та повосного світовлаштування, коли великі держави створювали нову карту світу відповідно до своїх національних інтересів, тож вбачаємо за доцільне сформулювати проблему таким чином: які внутрішні та зовнішні фактори мали вплив на формування відповідного ставлення до України держав-переможниць?

Передусім погоджуємося з тезою, що українські вимоги щодо незалежності не були сперті на таку ж національну консолідацію, як у Польщі чи Фінляндії, інакше результати боротьби могли б бути іншими [7, с. 212].

Зовнішня політика Директорії також відзначалася своєю непослідовністю і непередбаченістю. Суперечливіми виявилися вже перші міжнародні кроки Директорії, що 19 грудня 1918 р. направила відверто недружно ноту урядам країн Антанти, у якій попередила, що "не потребує помочі держав Антанти, про яку благав гетьман", і вимагала пояснень "цілей висадження їхніх військ на

Україні", здійсненого без узгодження з Директорією. А вже через тиждень Директорія запевняла Антанту у своїх намірах виконувати "всі міжнародні зобов'язання", що успадкувалися УНР від колишньої Російської імперії "пропорційно силам України" [3, с. 607–608]. Значною мірою це пояснювалося глибокими розбіжностями в українському керівництві щодо пріоритетного зовнішньополітичного курсу відновленої УНР.

А. Денікін відзначав антиантантівське спрямування політики Директорії на початку її діяльності під впливом прихильників радянської влади Винниченка і Чехівського, "виразників крайньої більшовицької течії" [4, с. 460]. Основні положення зовнішньої політики Директорії, офіційно оголошені в перші дні її правління, передбачали дружній нейтралітет щодо німецьких військ; дружбу і згоду з Радянською Росією; недопущення окупації України союзниками. У виступі на засіданні Трудового конгресу в січні 1919 р В. Винниченко повідомляв про досягнуту напередодні антигетьманського повстання угоду з РНК Росії (через місію Раковського), у якій, між іншим, йшлося про підписання союзу проти Антанти [4, с. 464–465]. Аналогічні заяви лунали у виступі В. Винниченка на VI з'їзді УСДРП (10–12 січня 1919), у резолюціях якого йшлося про те, що увесь світ, включаючи Україну, вступив в еру соціалістичної революції.

Так само незрозумілими для Заходу були принципи виборів до Трудового конгресу, коли виборчих прав позбавили великих землевласників, промисловців, лікарів, викладачів гімназій та вищих навчальних закладів, і депутатів обирали практично тільки українці. Тож одним із факторів, що мали суттєвий вплив на ставлення держав Антанти до України була лівизна Директорії. Уже В. Винниченко визнавав, що держави Антанти розглядали рух, очолюваний Директорією, як більшовицький [1, с. 228]. Отже такий, що здатний зруйнувати "санітарний кордон" проти радянської Росії у Східній Європі за участю відродженої Польщі, Дону, Кубані і білого руху.

Варто також згадати постійну зміну зовнішньої орієнтації та військово-політичного курсу керівників УНР, що в різний час вели переговори про співпрацю та взаємодію з усіма тогочасними силами – з Антантою, Німеччиною, Радянською Росією, Польщею, російським антибільшовицьким рухом тощо. Деякі сучасні дослідники вважають таку політику вимушеною і виправданою тогочасними обставинами. На думку В. Яцюка, часта зміна військово-політичного курсу свідчила про активний пошук Україною свого місця в геополітичній системі інтересів [16, с. 13]. Натомість О. Павлюк обстоює думку, що така політика була вкрай шкідливою, фатальною [12, с. 391].

Суттєвий вплив на політику Антанти щодо України мали її відносини з німецько-австрійським блоком як під час війни, так і після її завершення.

Уже підписання сепаратного Брест-Литовського мирного договору УНР з Четверним союзом у роки світової війни мало серйозні негативні наслідки для союзників, закріплювало їх негативне ставлення до українського національного руху. А секретний протокол Брест-Литовського договору про утворення українського коронного краю в Австрії зі Східної Галичини та Північної Буковини давав можливість полякам подавати перед Антантою питання української державності в Галичині як *австро-німецьку інтригу*. Пронімецьку орієнтацію Української держави було зайвий раз продемонстровано під час офіційного візиту Гетьмана Скоропадського до Німеччини у вересні 1918 р., незадовго до завершення війни.

Значний інтерес становить дослідження В. Соловйової [14], яка показала, що і після завершення війни в умовах відсутності сталого зовнішньополітичного курсу УНР її дипломатичні представництва в Берліні і Відні відігравали роль координуючих центрів для інших українських посольств і дипломатичних місій, а відносини з Німеччиною визнавалися як пріоритетні. Так, на першій нараді голів закордонних представництв УНР, що відбулася у Відні 18–22 червня 1919 р., наголошувалося, що Німеччина є "природним союзником" УНР, розглядалася можливість укладання німецько-українського союзу проти Польщі. Натомість союз із Польщею, за словами українського посла М. Порша, фактично перекреслював усі попередні зусилля українського дипломатичного представництва знову привернути симпатії Німеччини і не допустити її можливо-го альянсу з Радянською Росією [14, с. 47, 51–53].

Про наміри Директорії в липні 1919 р. відновити військово-політичні стосунки з Німеччиною пише також Л. Радченко на основі аналізу робіт П. Боровського, німецьких та польських дослідників [13, с. 99, 106]. Також зазначається, що частина професійних офіцерів-українців УГА наполегливо пропонувала створити незалежну Українську державу під керівництвом ерцгерцога Вільгельма Габсбурга, а це не лише створювало проблеми у відносинах між УНР і ЗУНР, але й мало вплив на політику держав Антанти [13, с. 112].

Тож погоджуємося з М. Держалюком, який вважає найвагомим аргументом в політиці держав Антанти щодо України той, що її зміцнення могло посилити Центральні держави, з якими в Україні склалися кращі взаємини. Усі інші фактори: слабкість збройних сил, певна неконсолідованість суспільства і політичної еліти відігравали другорядну роль [5, с. 216–217]. Дійсно, у роки світової війни Німеччина була єдиною державою, що підтримувала українську незалежну державність, розбудова якої була в її інтересах.

Отже, держави Антанти вважали УНР ворожим сателітом Четвертого союзу та різновидом більшовизму, що й визначало головним чином їх українську політику. Однак у першу чергу вони визначалися їх національними інтересами.

Франція намагалася послабити Німеччину таким чином, щоб ліквідувати будь-яку потенційну загрозу з її боку. Паралельно вона прагнула відновити антинімецьку союзницьку систему шляхом реставрації єдності Росії або створення нової – за рахунок сильної Польщі, Румунії, Чехо-Словакії.

Оскільки Франція та Росія в роки війни досягли секретних домовленостей про взаємну підтримку інтересів одна одної, що передбачали, між іншим, російську анексію Східної Галичини, у разі відновлення Російської держави французький уряд мав виконувати свої зобов'язання. При цьому Франція хотіла б мати справу з Росією як демократичною федеративною республікою, а це був шанс для соборної України, об'єднаної в межах однієї держави, стати повноправною частиною цієї федерації. Ця програма відповідала задекларованим цілям українського національного руху в часи Центральної Ради, її обстоювали помірковані представники УНР-івської дипломатії (О. Шульгин, А. Марголін, В. Панейко, В. Липинський) влітку 1919 р. Питання про федерацію було одним з каменів спотикання у відносинах французького керівництва з російським антибільшовицьким рухом на чолі з А. Денікіним.

За інформацією А. Марголіна, влітку 1919 р. у зовнішній політиці Франції панували дві орієнтації. Перша – на відновлення єдності Росії "з автономіями для народностей", яку обстоювало міністерство закордонних справ; друга – на створення великої Польщі, яку під-

тримували військові кола й особливо прем'єр Ж. Клемансо. Ці орієнтації ніколи не протистояли одна одній. Вони діяли паралельно, підстраховуючи одна одну. Суть була в тому, щоб мати з часом надійну опору проти німців в особі того чи іншого сильного союзника. Лише невелика група депутата Франклен-Буйона і журналіст Пелісьє залишалися щирими прихильниками домагає УНР-івської дипломатії [10, с. 150–153].

Тож політика Франції колівалася між російським та польським варіантом системи безпеки, що робило неможливим союз між Другою Річчю Посполитою та російським антибільшовицьким рухом, оскільки вони претендували на одні й ті ж самі (українські) території. Перемога антибільшовицьких сил у Росії становила небезпеку для Польщі, оскільки в такому разі питання про польсько-російські кордони, очевидно, було б вирішено союзниками на користь Російської держави. Цей фактор, а також значні поступки більшовиків у питанні російсько-польського кордону на користь Польщі призвели врешті до жовтневого перемир'я 1920 р. та Ризького миру (березень 1921) між Польщею та Радянською Росією, що означав втрату УНР останнього союзника та остаточну поразку української національної справи.

Переговори делегації УНР про союз із Врангелем, які велися у вересні 1920 р., також не могли не турбувати поляків, оскільки його перемога суперечила польським національним інтересам. Тож навряд чи звинувачення поляків у зраді українських союзників у зв'язку з підписанням ними перемир'я та миру з Радянською Росією є об'єктивними.

Що стосується Великої Британії, то зі свого візиту до Лондона в травні 1919 р., а також подальших переговорів з англійськими представниками в Парижі Марголін виніс враження, що переважна більшість англійських політиків беззастережно вірила Денікіну і вважала найкращим шляхом боротьби з більшовиками з'єднання чи навіть злиття української армії з його армією, а ідеалом державного устрою для України – федерацію з Росією [10, с. 155].

Наприкінці 1919 – на початку 1920 рр. політика Великої Британії в російському питанні кардинально змінилася. Поразка Денікіна та потреби англійської промисловості у російській сировині штовхали Британію на встановлення зв'язків (передусім, економічних) з Радянською Росією. У зв'язку з цим Британія засудила союз Петлюри – Пилсудського та спільні українсько-польські військові дії проти Радянської Росії. Перемир'я між Польщею і Радянською Росією (12 жовтня 1920) було підписано під її тиском.

За мемуарами П. Врангеля, перемир'я було підписано головним чином через те, що західні держави, крім Франції, не лише не надавали допомоги Польщі, але навіть наполягали на припиненні війни з Радянською Росією. Серед причин була, передусім, потреба промисловості, що відроджувалася, у російській сировині [2, с. 370–371].

Слід також мати на увазі сильну опозицію англійської суспільної думки перевазі французького впливу на сході Європи, що сформувалася в 1920 р. З нею пов'язувалися й антипольські настрої в Британії, оскільки Польща в цей час представлялася форпостом французького впливу у Східній Європі.

Водночас Британія тиснула на Францію, примушуючи її припинити підтримку антибільшовицьких сил під командуванням генерала Врангеля.

Отже, основним чинником, що визначав політику Великої Британії, Франції та Польщі щодо України були не їх антиукраїнські настрої, як це часто фігурує в дослідженнях вітчизняних істориків, а їх національні інтереси, що є абсолютно природно. Хоча в роки української ре-

волюції й були нетривалі періоди, коли, здавалося, національні інтереси українського національного руху та керівництва союзних держав збігалися (від проголошення УНР до підписання нею сепаратного миру з Німеччиною, а також в лютому-березні 1919 р., під час союзної інтервенції на півдні України), однак у 1919 р. їх національні інтереси були різними і це робило неможливим підтримку державами-переможцями української державності.

Важливим, на нашу думку, є висновок американського дослідника українського походження К. Варваріва, до якого він прийшов на основі аналізу численних матеріалів зовнішньої політики США: ні в американських урядових колах, ні в суспільній думці не спостерігалось ніякої українофобії, як це визнають українські дослідники. Більше того, Україна була не єдиною країною колишньої Російської імперії, яка прагнула отримати симпатії і підтримку США і не здобула її. Єдине, що керувало політикою США – це національні інтереси [17, с. 381]. Вважаємо це зауваження доречним при оцінці політики щодо України всіх великих держав, які також переживали надзвичайно складний період своєї історії, тож визначальними для них були їх національні інтереси. А вони в 1920 р. вимагали встановлення торговельно-економічних відносин з Росією, що мали якимось чином компенсувати жахливі матеріальні втрати періоду світової війни.

Загалом, оцінюючи політику держав Антанти щодо України необхідно проаналізувати увесь комплекс проблем, що постав перед державами-переможцями по завершенні світової війни. Основне завдання полягало в підписанні мирних договорів з Німеччиною та її союзниками, без чого не можна було вважати війну завершеною. При цьому існувала загроза, що Німеччина, у якій до влади прийшли соціал-демократи, принизливий мирний договір не підпише, об'єднається з російськими соціалістами і розпочне наступ проти держав-переможниць. Треба було також вирішити інші складні проблеми – територіальні, колоніальні, репараційні, розмежування кордонів новоутворених держав, виконання зобов'язань за таємними союзницькими угодами періоду війни тощо, які викликали серйозні суперечності між державами (питання про майбутнє німецьких колоній, проблема Шаньдуну, майбутнє Рурської області Німеччини, формування мандатної системи, задоволення територіальних претензій Італії тощо), робота конференції часто перебувала на межі зриву.

Президент США В. Вільсон був змушений під тиском Британії і Франції відмовитися від своєї програми справедливого миру, викладеної в "14 пунктах" та покладеної в основу перемир'я з Німеччиною і Паризької мирної конференції. Спочатку він намагався уникнути порушення своїх обіцянок справедливого миру, щоб не перетворитися на знаряддя для задоволення Францією і Британією своїх інтересів за рахунок Німеччини. Тож В. Вільсон розглядав такі варіанти: відмовити Європі у фінансовій підтримці, публічно затаврувати політику Клемансо і Ллойд Джорджа, залишити конференцію, щоб примусити керівників Франції та Англії відмовитися від своїх вимог. Водночас він боявся, що такі дії матимуть наслідком відновлення війни в Європі та виникнення широкого революційного руху, внаслідок якого вся Європа потрапить під владу більшовизму. З огляду на таку перспективу Вільсон не міг дозволити собі зриву роботи конференції. "Європа у полум'ї і я не можу підливати масла у вогонь", писав він [15, с. 237].

У цих умовах президент США повністю зосередився на реалізації ідеї про створення системи колективної безпеки у вигляді Ліги націй, на чому зосередив усю свою увагу. У зв'язку з цим несправедливий мир, що передбачалося підписати з Німеччиною, розглядався ним

як тимчасовий, що скоро буде переглянутий. За таких драматичних обставин, коли фактично вирішувалася доля війни і миру та майбутнього всього світу українське питання не могло отримати з його боку достатньої уваги.

Можна стверджувати, що політика держав Антанти щодо більшовиків була невизначеною. З одного боку, можна говорити про загрозу, якою уявлявся Європі більшовизм весною 1919 р. у зв'язку з перемогою революцій у низці центральноєвропейських держав, що посилювало потребу в створенні антибільшовицького "санітарного кордону". З іншого боку, про невизначеність політики держав Антанти щодо більшовиків свідчила вже пропозиція про скликання конференції на Принкіпо, висловлена в січні 1919 р.

А. Денікін відзначав зміни в поглядах керівників Франції на більшовицький рух весною 1919 р., що й стало однією з причин виведення французьких експедиційних сил з півдня України. Ці зміни були обумовлені як позитивним враженням про високий моральний дух більшовицьких військ, так й інформацією про суворий порядок, встановлюваний більшовиками на зайнятих територіях. Тож французьке керівництво почало проводити аналогії з періодом Великої французької революції й припускати, що більшовизм поступово правішає і початковий анархістсько-комуністичний рух переростає в російський національний [4, с. 556].

Позитивним змінам у політиці держав Антанти щодо російського радянського уряду на початку 1920 р. сприяли і поступки, на які він пішов у цей час: визнав п'ять прибалтійських держав, відмовився від революційного походу на Європу, прийняв лінію Керзона за кордон між Росією та Польщею, примирився з Румунією щодо Бессарабії, припинив втручання у справи Середньої Азії тощо.

Тож, на нашу думку, хоч зовнішні фактори, особливо в умовах повоєнного перерозподілу кордонів, мали першочерговий вплив на поразку української національної державності в 1919–1920 рр., однак вони визначалися, передусім, внутрішніми характеристиками українського національного руху, а також національними інтересами держав-переможниць.

Низка факторів, що характеризували тогочасний український національний рух та дії його проводу – його слабкість, відсутність зваженої зовнішньої політики Директорії, її лівизна, зв'язки українських дипломатів з Німеччиною й Австрією тощо – не створювали стимулів для держав-переможниць, що обстоювали свої власні національні інтереси, підтримати українську національну державність. Хоча в їхніх планах місця українській незалежній державі не було, вони підтримували проект перетворення Росії на демократичну федеративну державу з автономією для соборної України. Однак це мало відбутися в разі перемоги над більшовиками. Непоступливість у цьому питанні як російських антибільшовицьких сил, так і українського керівництва, а також серйозні суперечності між УНР і ЗУНР, у т. ч. в принципових питаннях незалежності-федерації та зовнішньополітичної орієнтації, не дозволили реалізувати цю можливість.

Поразка російських антибільшовицьких сил знімала з порядку денного й українське питання, навіть у такому обмеженому вигляді, який воно мало в політиці великих держав. Тож поразка російських антибільшовицьких сил означала й поразку українського національного руху, оскільки українська державність у той час могла існувати лише у зв'язку з російською демократичною державністю. Цей фактор було враховано більшовицьким урядом при організаційному

оформленні відновлюваної Російської держави (під назвою Радянського Союзу) на принципах федерації.

1. Винниченко В. Відродження нації : У 3 ч. – К.; Відень, 1920. – Кн. 3.
2. Врангель П. Воспоминания генерала барона П.Н. Врангеля : У 2 ч. – М., 1992. – Т. 2. 3. Головченко В. Українсько-антантівські переговори 1919 // Українська дипломатична енциклопедія. – К., 2004. – Т. 2.
4. Деникин А. Очерки русской смуты. Вооруженные силы юга России. Распад Российской империи. Октябрь 1918 – январь 1919. – Минск, 2002.
5. Держалюк М. Міжнародне становище України та її визвольна боротьба у 1917–1922 рр. – К., 1998.
6. Дециньський Л., Панюк А. Міжнародні відносини України. – К., 2001.
7. Кремень В., Табачник Дм., Ткаченко В. Україна: альтернативи поступу: критика історичного досвіду. – К., 1996.
8. Лист до Д.Антоновича // Симон Петлюра: Статті. – К.,

1993. 9. Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Історичні **есе**. – Т. 2. 10. Марголін А. Україна и политика Антанты. – Берлин, 6. г. 11. Мірчук П. Українська державність 1917–1920. – Філадельфія, 1967. 12. Нариси історії дипломатії України / За ред. В. Смолія. – К., 2001. 13. Радченко Л. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 рр. – Х., 1996. 14. Соловйова В. Українська дипломатія у країнах Центральної Європи 1917–1920 рр. – Донецьк, 2004. 15. Фрейд З., Буллит У. Томас Вудро Вильсон. Психологическое исследование. – М., 1992. 16. Яцюк В.М. Військово-політ діяльність Директорії УНР (1918–1920): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – Х., 2000. 17. Warwariw C. America and the Ukrainian National Cause, 1917–1920 // The Ukraine, 1917–1921. A Study in Revolution. – Harvard, 1977.

Надійшла до редколегії 14.02.05

А. Ільченко, асп.

ЗБРОЙНІ СИЛИ ЧИЛІ НАПЕРЕДОДНІ ПРИХОДУ ДО ВЛАДИ А. ПІНОЧЕТА ТА ЕВОЛЮЦІЯ ЇХ СУСПІЛЬНОГО СТАТУСУ

Визначено місце та роль армії у суспільно-політичному житті Чилі напередодні перевороту, а також прослідковано процес зміни суспільного статусу збройних сил протягом перебування при владі уряду народної єдності.

Armed forces role and place in chile's social and political life on the threshold of coup d'etat are determined in the article, and also armed forces social status change process during popular unity government being in power is observed.

Усебічне дослідження обставин виникнення різноманітних диктаторських режимів у ХХ ст. має надзвичайно велике значення, оскільки їх аналіз є корисним для забезпечення більшої стабільності сучасного світу та дозволяє урядам уникнути багатьох помилок. У цьому ракурсі дослідження передумов приходу до влади генерала Аугусто Піночета в Чилі становить особливий інтерес. Оскільки Піночет був представником військової верхівки, а сам заколот 1973 р. носив характер військового заклоту, то чільне місце при розгляді витоків цього перевороту займають питання, пов'язані зі збройними силами Чилі, їх значенням для суспільно-політичного життя країни, та роллю, яку вони в ньому виконували. Ця проблема викликає великий інтерес також з огляду на те, яким чином у суспільстві з такими глибокими демократичними традиціями як чилійське, став можливий антиконституційний переворот, який встановив військову диктатуру на довгі 17 років.

Пошук причин та витоків військового перевороту в Чилі дослідники розпочали одразу після його здійснення. У зв'язку з цим деякі науковці у своїх працях зачіпали в тій чи іншій мірі також проблему місця і ролі збройних сил у суспільно-політичному житті країни напередодні заклоту. Зокрема атмосферу, що панувала в армії напередодні перевороту, розкривають у своїй праці чилійські письменники та журналісти Ф. Рівас Санчес та Е. Рейманн Уейгерт [8]. Досить багато праць присвячено аналізу доктрини аполітичності збройних сил (т. зв. *доктрини Шнейдера – Пратса*) та її впливу на військових. З цього приводу варто виділити статті Л. Бальядарес та, особливо, А.Ф. Шульговського [1; 10], які не просто розглянули основні положення цієї доктрини, але й прослідкували її трансформацію протягом усіх трьох років існування. Варто пригадати також статтю В.Н. Дунаєва "Чили: военные и общество" [2], у якій автор розглядає історію взаємовідносин збройних сил і суспільства протягом усього існування чилійської армії. Деяких проблем, пов'язаних з армією, торкається у своїй праці і Хонан Е. Гарсес [3], хоча вона присвячена взагалі передумовам приходу до влади військових у Чилі та аналізу діяльності Уряду Народної єдності. Проте всі ці праці характеризуються типовою прокомуністичною заангажованістю у питаннях, що стосуються аналізу діяльності Народної єдності та її політичних опонентів, що не дозволяло об'єктивно оцінити ситуацію, яка склалася в Чилі на той час. Крім того, кожен з дослідників висвітлює ли-

ше якийсь окремий аспект проблеми місця армії у суспільно-політичному житті Чилі, не даючи повної картини.

Отже наше завдання полягає в тому, щоб прослідкувати на прикладі Чилі еволюцію місця і ролі збройних сил у демократичному суспільстві, а також з'ясувати, яким чином і під впливом яких факторів зміна їх суспільного статусу може призвести до загрози військового перевороту.

У цьому плані, перш за все, необхідно з'ясувати, що собою представляла чилійська армія. На відміну від інших країн Латинської Америки, збройні сили Чилі ще в кінці ХІХ ст. стали добре відпрацьованим механізмом. У 1886 р. була запрошена військова місія з Прусії на чолі з генералом Е. Кернером, під керівництвом якої було створено міцну та високопрофесійну армію, одну з найсильніших на континенті. Як наслідок, потягом багатьох поколінь як серед військових, так і в суспільстві взагалі, виховувався дух елітарності, престижу чилійської армії на противагу арміям інших країн, а також представників цієї армії, військових, усередині самого суспільства. Письменники та журналісти Ф. Рівас Санчес та Е. Рейманн Уейгерт у своєму дослідженні "Вооруженные силы Чили: пример империалистического проникновения" наводять з цього приводу такі свідчення одного із лейтенантів запасу: "Вони (офіцери) відчувають себе поза суспільними класами, що спостерігаються в цивільному суспільстві. Вони – офіцери армії, а це вище, ніж будь-що інше. Це – максимум престижу – бути офіцером чилійської армії, – армії, що залишилася неперепоною у всіх її війнах, армії прусської виучки..." [8, с. 98].

Такий високий соціальний статус військових підтримувався також за допомогою системи пільг. Чилійський військовий, наприклад, мав право вийти на пенсію на 15 років раніше за професора університету, і отримувати пенсію на 25 % більшу. Крім того, їм надавали безпроцентні позики для будівництва будинку. Непрямі пільги разом взяті складали, за деякими підрахунками, не менше 40 % заробітної платні офіцерів [7, с. 90]. Протягом багатьох років офіційна пропаганда створила справжній культ армії. Цілком закономірним результатом таких взаємовідносин між армією та суспільством було те, що у збройних силах панував дух месіанства. Солдатам прищеплювалася думка: "Ви – перший щабель влади, у ваших руках знаходиться доля Батьківщини" [8, с. 107].

Взагалі такі месіанські настрої військових, згідно з якими армія мала у критичні для країни періоди вийти на політичну авансцену як рятівник нації, були характерною рисою